

JUAN AVILÉS FARRÉ

Francisco Ferrer y Guardia. Pedagogo, anarquista y mártir

Juan AVILÉS FARRÉ,
Francisco Ferrer y Guardia. Pedagogo, anarquista y mártir, Madrid: Marcial Pons, 2006, 299 p., ISBN 978 84 964 6719 4.

Het is dit jaar 100 jaar geleden dat de vermaarde Spaanse pedagoog Francisco Ferrer werd terechtgesteld omdat hij verantwoordelijk zou zijn geweest voor een opstand in Barcelona die de geschiedenis is ingegaan als de Tragische Week (*La Semana Trágica*).¹ De terechtstelling van Francisco Ferrer op 13 oktober 1909 leidde tot grote internationale verontwaardiging, omdat hij zonder enig steekhoudend bewijs tot het vuurpeloton was veroordeeld.

De internationale toorn over de executie van de Spaanse pedagoog droeg ertoe bij dat hij in korte tijd uitgroeide tot een martelaar voor wie in tal van landen standbeelden en gedenktekens werden opgericht, ook in België. De Spaanse historicus Juan Avilés Farré meent dat 'Francisco Ferrer bovenal een anarchistische intrigant was, die waarschijnlijk direct betrokken was bij de aanslagen tegen de Spaanse koning Alfons XIII aan het begin van de 20e eeuw'.² Dat poneert hij tenminste in zijn boek *Francisco Ferrer y Guardia. Pedagogo, anarquista y mártir*. Het boek van Avilés Farré is niet zozeer een nieuwe biografie over Ferrer, als wel een onderzoek naar diens betrokkenheid bij diverse aanslagen die Spanje rond 1900 in de ban hielden.

Francisco Ferrer y Guardia werd op 10 januari 1859 geboren als zoon van kleine landeigenaren die erg katholiek waren. In 1873 vestigde hij zich in Barcelona en werd hij sterk beïnvloed door de republikeinse opvattingen van zijn werkgever. Daarbij moeten we in ogenschouw nemen dat aan het einde van de 19e eeuw de republikeinse beweging en de vrijmetselarij in Spanje elkaar flink overlaptten. Ferrer raakte eveneens

onder invloed van de vrijdenkersbeweging én van de socialistische beweging. 'De klassenstrijd is immers onlosmakelijk verbonden met de strijd tegen de (katholieke) kerk want die is de steunpilaar van de sociale orde zonder welke het kapitalisme niet kan overleven,' zo betoogde de Belgische socialistische voorman Emile Vandervelde in 1894.³

Op 27 april 1884 brak een opstand uit onder enkele Spaanse militaire regimenten, die geïnspireerd waren door de republikeinse beweging. Avilés weet niet in hoeverre Ferrer bij deze opstand betrokken was, maar vindt het wel merkwaardig dat de pedagoog binnen het jaar naar Frankrijk vertrok. Hij acht het waarschijnlijk dat Ferrer als tussenpersoon optrad voor Manuel Ruiz Zorrilla, de republikeinse voorman die volgens Avilés beschouwd kan worden als de leider van de genoemde opstand. In elk geval waren Ferrer en Ruiz Zorrilla beiden fervente tegenstanders van de monarchie. Toch levert Avilés geen enkel sluitend bewijs dat Ferrer direct of indirect betrokken was bij deze republikeinse opstand.

Avilés probeert daarom aanknopingspunten te vinden in de pamflettaire geschriften van Ferrer. Zo voert hij aan dat de pedagoog, tijdens het vrijdenkerscongres in 1892 in Madrid, blijk zou hebben gegeven van revolutionaire aspiraties omdat hij zowel een politieke als een sociale revolutie voorstond. Tijdens het bewuste congres verscheen een pamflet dat opriep tot revolutie. De politie schreef dit pamflet toe aan Ferrer en later zou het ook tegen hem gebruikt worden bij zijn proces in 1909. Achteraf bleek echter dat het pamflet van de hand was van Alejandro Lerroux.⁴ Ferrer verklaarde wel dat hij vooraan in de rangen van de revolutionairen wenste te staan. Dat wijst volgens Avilés op een simplistische visie op de wereld en een bekrompen zelfvertrouwen. Op grond hiervan meent Avilés te mogen stellen dat Ferrer de wegbereider was voor de bloedige aanslagen die begin jaren 1890 in Parijs en Barcelona werden gepleegd.⁵ De historicus trekt deze conclusie op basis van verbanden die hij zelf legt tussen pamfletten zoals er in die tijd talloze verschenen en waarvan niet altijd duidelijk was wie de auteur was.

De pedagoog

Ferrer doorliep aan het einde van de 19e eeuw het hele politieke spectrum aan de linkerkant. Hij begon als republikein en werd midden jaren 1890 lid van de Franse arbeiderspartij van Jules Guesde.⁶ Geleidelijk kwam hij in anarchistisch vaarwater terecht, maar zijn belangstelling ging vooral uit naar de pedagogie. Zoals in zoveel katholieke landen, beheerste de Kerk in Spanje het onderwijs. Ferrer was al vroeg geïnteresseerd in het onderwijs, waarbij hij pleitte voor het oprichten van niet-godsdiensstige scholen. Dat leidde in 1901 tot de stichting van de Moderne School, die omwille van zijn niet-religieuze grondslag al snel veel bijval kreeg in arbeiderskringen en bij de geradicaliseerde republikeinse burgerij. Bovendien oogstte de Moderne School veel belangstelling door de vernieuwende pedagogische onderwijsmethoden.⁷ De Moderne School diende volgens Ferrer ook om de mythes van de staat en de Kerk te doorbreken. Het niet-religieuze karakter van de Mo-

derne School stuitte echter op felle weerstand van de katholieke kerk. Dankzij de genereuze financiering van Ernestine Mennier⁸ slaagde de pedagoog erin om een goed draaiende school uit de grond te stampen met een eigen uitgeverij om de publicaties van de school te verspreiden.

Ferrer was naast zijn pedagogische activiteiten ook politiek actief. Hij bleef een fervente aanhanger van de revolutie. Voeg daarbij het gegeven dat in de jaren 1890 verschillende presidenten en koningen waren vermoord door anarchisten en nihilisten in Europa en de Verenigde Staten, en je hebt volgens Avilés een gevaarlijke cocktail die doet vrezen voor een aanslag op de Spaanse koning Alfonso XIII.⁹ Alfonso werd ook daadwerkelijk het slachtoffer van twee aanslagen die respectievelijk in 1905 in Parijs en een jaar later in Madrid werden gepleegd.

De twee aanslagen werden tot op vandaag nooit volledig opgehelderd. Avilés betoogt dat er een enorme hoeveelheid informatie uit verschillende bronnen bestaat die men nog nooit bij elkaar heeft gelegd.¹⁰ Als je die gegevens bij elkaar puzzelt, staat het naar zijn mening vast dat Ferrer betrokken was bij de aanslagen tegen de Spaanse koning.

Avilés vangt zijn requisitoir tegen Ferrer aan met de opmerking dat hij betrokken was bij de publicatie van een illegaal nummer van *La Huelga General* (De Algemene Staking), waarin werd aangedrongen op een aanslag op Alfonso.¹¹ Hij kan echter niet staven dat Ferrer meewerkte aan het bewuste nummer, want de bijdragen aan *La Huelga General* verschenen ongesigneerd. Hij baseert zich daarom op de verklaring van een informant van de Spaanse ambassade in Parijs. Die beweerde dat enkele anarchisten een aanslag voorbereidden op Alfonso tijdens zijn bezoek in Parijs. De aanslag zou dan het signaal zijn voor een revolutionaire opstand in Madrid. Hoewel de Parijse politie enkele ‘verdachte’ anarchisten oppakte, kon ze niet voorkomen dat op 1 juni 1905 toch een aanslag plaatsvond tegen de Spaanse koning, maar die mislukte. Een van de opgepakte ‘verdachte’ anarchisten verklaarde dat de aanslag het werk was van een zekere Farras. Alleen bleek deze Farras tien maanden eerder gestorven te zijn, waardoor het spoor voor de Franse justitie doodliep.

Volgens Avilés had Ferrer misschien niet direct de hand in de aanslag, maar had hij er toch mee te maken ‘omdat de pedagoog zovele Parijse anarchisten kende die mogelijkwijs bij de voorbereidingen betrokken waren’.¹² Met andere woorden: u bent verdacht omdat u vrienden hebt die verdacht zijn. Hier gaat Avilés wel onomwonden het pad van de stemmingmakerij op.

Wat betreft de aanslag op Alfonso XIII een jaar later in Madrid, staat volgens Avilés de betrokkenheid van Ferrer wel als een paal boven water, want een naaste medewerker van de pedagoog zou hierbij betrokken zijn geweest.¹³ Bij de aanslag op de koning, tijdens zijn huwelijk, vielen vijftien doden en raakten ruim honderd mensen gewond.

De naaste medewerker van Ferrer, Morral, pleegde zelfmoord toen een agent hem wilde aanhouden voor een ondervraging. Ook de agent kwam om het leven.

DE MOORD OP FERRER

„ Ons werk is volbracht „

Affiche uitgegeven als protest tegen de moord op Francisco Ferrer, 1909. Ontwerp H.P. Gassiez (Amsab-ISG)

Daarop gaf Ferrer zichzelf aan bij de politie om een verklaring af te leggen. De pedagoog verklaarde dat hij niets wist over de plannen van Morral, toen die uit Barcelona was vertrokken. Een huiszoeking bij hem thuis leverde ook geen enkel bewijs op in verband met de bomaanslag. Niettemin werd hij aangehouden en kwam het tot een proces. Volgens de openbare aanklager had Morral Ferrer wel op de hoogte gebracht van zijn plannen. En zelfs als de pedagoog niet direct aan de aanslag had meegewerkt, dan had hij Morral toch fysiek en moreel geholpen door hun gedeelde anarchistische opvattingen¹⁴, zo voerde de openbare aanklager aan. Het hebben van anarchistische opvattingen was dus volgens hem al voldoende om iemands schuld te bewijzen. Dezelfde redenering volgde hij ook in 1909.

Ferrer werd veroordeeld en zat een jaar gevangen in Madrid. Zijn school werd gesloten. Na zijn veroordeling kwam een internationale campagne op gang voor de vrijlating van de pedagoog. Deze campagne vond ook de nodige weerklank in België en werd gesteund door enkele Kamerleden en vrijmetselaarsloges.

Een vriend van Morral verklaarde na het proces dat hij geen medeplichtigen had, maar dat Ferrer mogelijk wist dat zijn naaste medewerker naar Madrid ging. Avilés is er in ieder geval van overtuigd dat Ferrer samen met anderen op de een of andere manier betrokken was bij de aanslag in Madrid en wellicht ook bij die in Parijs.¹⁵ Om zijn opvatting te staven verwijst Avilés naar een brief die de pedagoog ontving, die eigenlijk een boodschap was voor zijn naaste medewerker. In de brief wordt

volgens Avilés over explosieven gesproken. Het gaat in ieder geval om een cryptische brief waarin misschien een boodschap verstopt zit, maar daarover hebben we geen zekerheid. De Spaanse historicus lijkt dat ook te beseffen, want verderop schrijft hij dat de brief minstens in 'revolutionaire zin' is geschreven.¹⁶

Zelfs de openbare aanklager moest tijdens een nieuw proces terugkrabbelen en Ferrer werd vrijgesproken van medeplichtigheid aan de aanslag door zijn medewerker Morral. Na zijn vrijlating in 1907 richtte hij zijn aandacht vooral op zijn pedagogische projecten. Als pedagoog legde hij via een internationale campagne de klemtoon op de rationele school, vanuit de opvatting dat dit de beste voorbereiding was voor de toekomstige revolutie.

Tragische week

De Spaanse regering riep in 1909 de reservisten onder de wapens om in Marokko te vechten. Dit leidde in Barcelona tot een algemene staking die uitmondde in een algemene opstand. Daarbij werd behalve de monarchie ook de kerk geïsoleerd als symbool van de repressie en het obscurantisme. In Barcelona werd de oorlogstoestand uitgeroepen en de handhaving van de openbare orde overgedragen aan het leger. Na een week werd de staking bloedig neergeslagen: in totaal vielen 112 doden en raakten 416 mensen gewond.

De algemene staking was uitgeroepen door een comité dat bestond uit voormannen van de Solidaridad Obrera, de voorganger van de latere anarchosyndicalistische vakbond CNT. Ferrer had relaties met enkele personen van het stakingscomité, maar verschillende leden van het comité verklaarden dat hij niets te maken had met de organisatie van de algemene staking. Ferrer steunde Solidaridad Obrera wel financieel, maar er is niet bewezen dat hij de algemene staking rechtstreeks geldelijk steunde. Zijn geld werd volgens hem gebruikt voor de huur van een lokaal.

Tijdens het proces slaagde de openbare aanklager er niet in om te bewijzen dat Ferrer de leider van de opstand was geweest. Het enige waarvan hij werd beschuldigd, was dat de pedagoog in vroegere geschriften tot de revolutie had opgeroepen. Hierboven werd al aangevoerd dat de aanklager dezelfde argumenten ook gebruikte bij het proces tegen hem in 1906. Volgens Avilés blijkt uit de documenten onomwonden dat Ferrer niet de leider was van de opstand.¹⁷ De politieke machthebbers wilden echter koste wat het kost een voorbeeld stellen: Ferrer werd op 13 oktober 1909 gefusilleerd.

Het standbeeld voor Ferrer, toen nog op het Zaterdagplein. Het oorspronkelijke opschrift luidde: '*À Francisco Ferrer, martyr de la liberté de conscience*'. Onder druk van de Spaanse overheid werd het opschrift later aangepast. De herschreven tekst beschrijft Ferrer als een man die een vlam draagt als symbool van het vrije denken. (Amsab-ISG)

Zijn dood veroorzaakte grote internationale beroering, ook in België. Enkele gemeenteraden van de Brusselse agglomeratie doopten straatnamen om tot Ferrerstraat. Er vonden ook druk bijgewoende manifestaties plaats. Dankzij de internationale campagne werd de pedagoog een martelaar voor progressief Europa. Zonder die campagne zou de dood van Ferrer geen gevolgen hebben gehad in Spanje. Nu dreigde Spanje echter internationaal in een politiek isolement terecht te komen. Dat leidde ruim een week na de executie van Ferrer tot de val van de regering en op langere termijn, in 1913, tot een splitsing van de conservatieve partij.

Na zijn terechtstelling werd ook in België geijverd voor het oprichten van een nagedachtenis aan de oprichter van de Moderne School. Hoewel het de bedoeling was dat al in de lente van 1910 een monument ter nagedachtenis van hem in Brussel zou worden onthuld, duurde het uiteindelijk tot 5 november 1911 voor het zover was. De lotgevallen van het monument zijn een geschiedenis op zich. Na vele omzwervingen staat het nu aan de ingang van de Université libre de Bruxelles.¹⁸

Schuldig zonder bewijs

Het boek van Avilés over Ferrer mag volgens mij zonder meer tendentius worden genoemd. Zijn argumentatie is, zoals we hebben aangetoond, niet overtuigend. Op diverse manieren probeert hij de pedagoog van zijn (martelaren) voetstuk te stoten door hem te koppelen aan de aanslagen op koning Alfonso XIII in 1905 en vooral die van 1906. Avilés vertrekt van vooronderstellingen, namelijk dat Ferrer wel degelijk op de hoogte was van de plannen om een aanslag tegen de Spaanse koning te plegen, maar hij kan dit mijns inziens niet hard maken. Harde bewijzen die Ferrer rechtstreeks aanwijzen als medeplichtige heeft Avilés in het geheel niet. Zijn boek is echter opgebouwd volgens het motto: waar rook is, is ook vuur, zodat de lezer wel moet geloven dat Ferrer schuldig was.

In zijn boek laat Avilés zien dat de banden in de anarchistische beweging grensoverschrijdend waren, wat overigens ook gold voor de gehele socialistische arbeidersbeweging. Tegelijk wijst hij op de verwevenheid met geweldpleging van sommige anarchisten en nihilisten. Maar het betoog van Avilés lijkt soms op stemmingmakerij, omdat hij zonder veel gevoel voor nuance anarchistische opvattingen op één lijn plaatst met terrorisme. Hij geeft in zijn boek dan ook weinig blijk van een grondig inzicht in de (radicale) arbeidersbeweging voor de Eerste Wereldoorlog, toen velen dachten dat de kapitalistische orde binnen afzienbare tijd zou instorten en de revolutie al aan de horizon gloorde.¹⁹ Avilés' onbegrip voor radicale maatschappijhervormers wordt duidelijk in de volgende opmerking: 'Als Ferrer een ander karakter had gehad dan zou hij een vredige burger zijn geweest, toegewijd aan het leven en de vrouwen en met een stevige bankrekening.'²⁰

- (1) De Tragische Week was een opstand die in 1909 in Barcelona uitbrak nadat de Spaanse overheid reservisten had opgeroepen om te vechten in de Marokkaanse kolonie. De opstand in Barcelona duurde van 26 juli tot en met 2 augustus 1909 en werd op brute wijze door het leger neergeslagen. De repressie na de opstand was genadeloos, zoeer was de Spaanse regering gebrand op het onderdrukken van het verzet tegen haar beleid. Honderden mensen werden achter de tralies gezet en vijf mensen, waaronder Francisco Ferrer, die volgens een militaire rechtbank de aanstichters waren van de opstand, werden gefusilleerd.
- (2) Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, proloog.
- (3) Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, p. 49.
- (4) Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, p. 56-59. Alejandro Lerroux was een overtuigd republikein die in 1908 de Radicale Partij oprichtte. Gaandeweg schoof Lerroux in politiek opzicht op naar rechts. Begin jaren 1930 was hij enkele malen premier van coalitieregeringen met de uiterst rechts-katholieke partij CEDA. Vanwege financiële schandalen trad hij in 1935 af.
- (5) Het gaat onder meer om de aanslagen van Ravachol in 1892 in Parijs en vooral die van Henry in 1894 toen hij een bom gooide in een café waarbij een dode viel. In Barcelona werd in 1893 een bom gegooid in het theater Liceo en verloren verschillende mensen het leven.
- (6) Als zodanig nam hij deel aan het Londens congres van de Tweede Internationale in 1896 waar de anarchisten definitief werden uitgesloten. Als enige van zijn partij stemde Ferrer tegen deze uitsluiting. Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, p. 70.
- (7) Als we de ideeën die aan de grondslag lagen van de Moderne School door een hedendaagse bril bekijken, dan zien we dat ze niet revolutionair waren, maar wel vooruitstrevend. We kunnen ze min of meer vergelijken met schoolsystemen als die van Freinet.
- (8) Ernestine Mennier was een rijke Parisienne. Sinds 1894 had zij Spaanse les gekregen van Ferrer. Bij haar dood in 1901 liet ze hem haar erfenis na.
- (9) Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, p. 132.
- (10) Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, p. 145.
- (11) *La Huelga General* verscheen voor de eerste keer op 15 november 1901 en voor de laatste keer op 20 juni 1903. Het was een libertair tijdschrift waarin veel bekende internationale anarchisten publiceerden.
- (12) Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, p. 162.
- (13) Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, p. 167.
- (14) Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, p. 174.
- (15) Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, p. 193.
- (16) Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, p. 191.
- (17) Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, p. 236.
- (18) Het monument van Ferrer in Brussel is een geschiedenis op zich. Het comité dat zich bezighield met de oprichting van het monument, had oorspronkelijk toestemming gekregen om het te plaatsen op het Surllet de Chokierplein. Na veel getouwtrek in de Brusselse gemeenteraad en de nodige politieke druk van Spanje, dat absoluut geen nagedachtenis wilde ter ere van Ferrer, werd het op 5 november 1911 ingehuldigd op het Zaterdagplein, achter het Sint-Katelijneplein. De Duitse bezetters haalden het monument op 27 juni 1915 weg omdat het 'vuil' was. Na afloop van de Eerste Wereldoorlog duurde het tot 15 december 1919 voor de Brusselse gemeenteraad de moed had om het standbeeld opnieuw op te stellen op een van de Brusselse pleinen. Onder druk van de Spaanse overheid was wel besloten om de tekst op de sokkel te wijzigen. De oorspronkelijke tekst verwees immers expliciet naar Ferrer als slachtoffer van de Spaanse repressie. De herschreven tekst beschrijft Ferrer als een man die een vlam draagt als symbool van het vrije denken. Ook later werd het voortbestaan van het monument nog verschillende keren bedreigd. Na de overwinning van Franco in 1939 moest het monument aanvankelijk verdwijnen om de relaties tussen België en Spanje niet te belasten. Na de Tweede Wereldoorlog werd het bijna het slachtoffer van de bouwwoede in Brussel. Sofia VERGARA, *Le culte Francisco Ferrer en Belgique*, ULB, licentiaatsverhandeling, 1987, p. 124-143.
- (19) Die opvatting werd zeker gedeeld door de anarchisten, maar evenzeer door talloze socialisten.
- (20) Juan AVILÉS FARRÉ, *Francisco Ferrer [...]*, p. 61.